

χρησιμοποιούν τα αιτιακά σχήματα με τον ίδιο τρόπο. Αντί γι' αυτό, τα χρησιμοποιούσαν σύμφωνα με το δικό τους προσανατολισμό και μέσα στο πλαίσιο του συστήματος που αυτοί συνέλαβαν, παίρνοντας υπόψη τους αρχικές κοσμολογικές και κοσμογονικές διαδικασίες και σε μια υστερότερη φάση ασχολούμενοι και με ερωτήματα σχετικά με τον άνθρωπο και τις ικανότητες της αντίληψης.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ταξινόμηση από το συγγραφέα των τύπων των αιτιακών προτύπων που ανακαλύφθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν από τους Προσωκρατικούς φιλοσόφους και τα οποία δείχνουν να είναι: απλά (αιτία - αποτέλεσμα), πολύπλοκα, στατικά ή δυναμικά (βλέπε για παράδειγμα σελ. 34 για το σχήμα του Αναξιμένη που αναφέρεται σε μια διαδικασία μεταβολής, επινοημένα για ένα μοναδικό φαινόμενο ή για επαναλαμβανόμενα φαινόμενα. Τα συμβάντα σχετίζονται ακολούθως με την εννοιολογική σφαίρα του ρήματος είναι και μ' εκείνη του ρήματος γίνεσθαι και θεωρούνται στο πλαίσιο της ειδικής και της γενικής αιτιότητας.

Το κεφάλαιο για το Δημόκριτο, δηλ. για τους ατομικούς είναι ουσιαστικά μια συζήτηση η οποία εισάγει τον αναγνώστη στο πρόβλημα του δυϊσμού δύο ανεξαρτήτων κατηγοριών, του έμψυχου και του άψυχου κόσμου. Εδώ βρίσκει κανείς μια εξαιρετικά λεπτή και ενδιαφέρουσα άποψη για τις έννοιες της *Τύχης* και του *τυχαίου* σε αντιπαράθεση με ορισμένες νεώτερες φυσικές θεωρίες της ακαθοριστίας (σελ. 74-77).

Η βιβλιογραφία που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας παρατίθεται στο τέλος του τόμου και αποτελεί μια μεγάλη βοήθεια γι' αυτούς που θέλουν να θυμούνται τα βασικά έργα για τους προσωκρατικούς φιλοσόφους.

Πλούσιο σε νέες προτάσεις, πλούσιο σε πληροφορίες και βασισμένο σε μια πρωτότυπη μέθοδο έρευνας, το τελευταίο βιβλίο του καθηγ. Δ.Α. Ανδριόπουλου, το οποίο σύντομα θα ακολουθήσουν άλλες μελέτες προς την ίδια ερευνητική κατεύθυνση, αναμφίβολα θα χαίρει ευρείας αναγνώρισης.

PROF. A. PIATKOWSKI
UNIVERSITY OF BUCAREST

Βασίλη Φράγκου, *Ελληνική φιλοσοφία του προσώπου*, Εκδόσεις Αστήρ, 1986, σελ. 232

Το σύγγραμμα αυτό του νομικού και οικονομολόγου κ. Βασίλη Φράγκου αποτελεί —πρέπει ήδη από την αρχή να το τονίσουμε— ένα ενδιαφέρον όσο και πρωτότυπο δείγμα φιλοσοφικού στοχασμού, πράγμα βέβαια πού υπήρξε μαζί με άλλα και ο στόχος του συγγραφέως, όπως μας δηλώνει ο ίδιος στον πρόλογο (σελ. 7-8).

Το βιβλίο διαιρείται σε πέντε μεγάλα κεφάλαια (εκτός του προλόγου), που με τη σειρά του το καθένα διαιρείται σε αρκετά μικρότερα. Τα πέντε μεγαλύτερα κεφάλαια, που αποτελούν και την πυξίδα τρόπον τινά της κατεύθυνσης του στοχασμού του συγγραφέως, είναι τα εξής: α. *Ελληνοκεντρικά* (σελ. 9-68), β. *Ελληνική συμμετοχή στο πρόβλημα του αιώνα μας* (σελ. 69-114), γ. *Η κοσμοθεωρία του ανθρώπινου προσώπου* (σελ. 115-159), δ. *Ο πνευματικός οικουμενικός ρόλος της Ελλάδος μέσα στην Ευρώπη* (σελ. 161-203) και τέλος ε. *Γνωσιοθεωρητικά* (σελ. 205-227). Υπάρχει δηλαδή εδώ, όπως άλλωστε γίνεται φανερό και από τους τίτλους των κεφαλαίων, μια σταδιακή διεύρυνση του προβληματισμού του συγγραφέα από την Ελληνική σε παγκόσμια ανθρώπινη φιλοσοφική κλίμακα και από τον προσωπικό στον οικουμενικό χαρακτήρα. Ας εξετάσουμε όμως τα πράγματα περισσότερο διεξοδικά.

Το πρώτο από τα πέντε βασικά κεφάλαια διαιρείται σε τέσσερα άλλα μικρότερα. Το πρώτο, «*Ο ζωτικός χώρος της φιλοσοφίας*» (σελ. 11-24), ασχολείται με τη διερεύνηση του ερωτήματος, αν και κατά πόσον δύναται να επιβιώσει η φιλοσοφία στη τεχνολογική εποχή στην οποία ζούμε. Η απάντηση δίνεται ύστερα από μια πνευματική περιπλάνηση του συγγραφέα, σε χώρους καθαρά φιλοσοφικούς (Δημόκριτος, Ηράκλειτος, Νίτσε κλπ.), που αρκετές φορές όμως δεν προσδίδουν στο στοχασμό κάποιο επιχείρημα αλλά δίνουν τήν εντύπωση ότι ανεφέρθησαν χάριν γνώσεως (βλ. π.χ. σελ. 17, 18, 24). Το δεύτερο υποκεφάλαιο με τίτλο «*Ο Ηράκλειτος προδρομικός φιλόσοφος της κοσμικής εποχής*» (σελ. 25-36), προσπαθεί να αποκαταστήσει τον Ηράκλειτο ως φιλόσοφο του κόσμου αλλά και του ανθρώπου, τονίζεται δε εδώ ότι αυτή η δεύτερη ιδιότητά του δεν έχει εκτιμηθεί όσο θα έπρεπε (σελ. 26). Στο σημείο αυτό δε θα συμφωνούσα, αφού ερμηνείες αποσπασμάτων δείχνουν ότι και από αυτής της απόψεως έχει ήδη εξετασθεί ο Ηράκλειτος.

Εξάλλου στο κεφάλαιο αυτό γίνεται και αναφορά στον Marx και τον Hegel, η οποία καταλήγει στο συμπέρασμα πως ούτε ο πρώτος ούτε ο δεύτερος είχαν καταλάβει την βαθιά οντολογική αφετηρία της διαλεκτικής μεθόδου που εφήρμοσαν, σε αντίθεση με τον Εφέσιο Φιλόσοφο του οποίου τα ίχνη θα πρέπει να ακολουθήσουμε εμείς σήμερα. Το τρίτο κεφάλαιο έχει τίτλο «*Το πνευματικό πρόβλημα του αιώνα μας*» (σελ. 37-50) και εξετάζει το πρόβλημα της ανθρώπινης μοναξιάς και της έλλειψης επικοινωνίας στο σύγχρονο κόσμο μας. Το αδιέξοδο είναι δυνατόν να ξεπεραστεί ίσως με μια αυθεντική προσήλωση στο πνεύμα, που θα μας επιτρέψει να αντιμετωπίσουμε ολοκληρωμένοι και πάνοπλοι το πνευματικό πρόβλημα της εποχής μας. Υπάρχει και εδώ αναφορά στη μαρξιστική θεώρηση των πραγμάτων και στην απροθυμία της να αντιμετωπίσει ένα τέτοιο πρόβλημα (σελ. 41, 42, 43).

Το τέταρτο και τελευταίο υποκεφάλαιο της Α' μεγάλης ενότητας τιτλοφορείται «*Η απάντηση του Άγγ. Σικελιανού στο πρόβλημα του αιώνα μας*» (σελ. 51-68). Ο συγγραφέας του βιβλίου βλέπει στις προτάσεις του Σικελιανού (στον πρόλογο του «*Λυρικού Βίου*») την σωτηρία. Η επιστροφή στις ρίζες, στην ελληνοκεντρική παράδοση και η αληθινή αναγνώριση της ουσίας του ανθρώπου θα αποτελέσουν τη σωτήρια σχεδία που θα μας οδηγήσει σε μια νέα, πιο ανθρώπινη εποχή, που θα γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στη στρατευμένη αισιοδοξία και τον θανάσιμο μηδενισμό.

Η Β' μεγάλη ενότητα αποτελείται από ένα μόνο υποκεφάλαιο, το οποίο φέρει τον τίτλο «*Το πρόβλημα και η συμμετοχή*» (σελ. 71-114). Το κεφάλαιο αυτό εξετάζει και πάλι το πρόβλημα «...της αξεπέραστης εσωτερικής μοναξιάς, της απομόνωσης, το αίσθημα της αποκοπής από τον κόσμο, από τη ρίζα της ζωής και του Όντος...» (σελ. 71). Αναφέρεται δε στις λογοτεχνικές δημιουργίες που είναι διαποτισμένες από ένα φιλοσοφικό πνεύμα και στους δημιουργούς τους που ο καθένας με το δικό του τρόπο και από τη δική του σκοπιά ασχολήθηκαν με το πρόβλημα αυτό. Γίνεται λόγος για αρκετούς συγγραφείς (Καβάφης, Σεφέρης, Ελύτης, Καρυωτάκης κλπ.), αλλά διεξοδικότερα αναλύονται οι απόψεις και τα έργα δύο ποιητών: της *Ζωής Καρέλλη* και του *Ν.Γ. Πεντζίκη*. Παρά τις διαφορές στην αντιμετώπιση της ζωής και του όντος που ανιχνεύει ο κ. Φράγκος στα έργα των δύο ποιητών, εξάγεται αβίαστα το τελικό συμπέρασμα ότι για να ξεπεραστεί το πνευματικό και γενικότερα υπαρξιακό πρόβλημα των καιρών μας χρειάζεται να επιστρατεύσουμε μια αμόλυντη ενορατική διάθεση και να θέσουμε ιδανικά που να έχουν άμεση σχέση με εκείνα του ελληνισμού και της ορθοδοξίας. Πάντα βέβαια θα πρέπει να μας συνοδεύει το καθαρό και απαλλαγμένο από προλήψεις και προκατασκευασμένες ιδέες, κριτικό μας πνεύμα.

Η Γ' μεγάλη ενότητα του βιβλίου αποτελείται από: α. *Το προλογικό* (σελ. 117), β. *το ρόλο της φιλοσοφίας* (σελ. 19-124), γ. *την ιδιοφυία του ανθρώπινου προσώπου* (σελ. 125-130), δ. *το φυσικό είναι ή τη φυσική πραγματικότητα* (σελ. 131-136), ε. *το ιστορικό κοινωνικό είναι*

(σελ. 137-145), στ. *το προσωπικό υποστασιακό είναι* (σελ. 146-152), ζ. *το υπερβατικό είναι* (σελ. 153-158) και τέλος *το επιλογικό* (σελ. 159).

Η βασική πλοκή της ενότητας αυτής είναι καθαρά φιλοσοφική και σ' αυτήν αποπειράται να εξηγήσει το ρόλο της φιλοσοφίας στη ζωή του σύγχρονου ανθρώπου και τη θέση που πρέπει να τηρήσει ο άνθρωπος ως «ον εν τω κόσμω». Επειδή μια ανάλυση των κεφαλαίων αυτών θα ήταν αδύνατη θα παραθέσουμε εδώ μόνο το τελικό συμπέρασμα: «...Μια σύγχρονη κοσμοθεωρία του ανθρώπινου προσώπου... μπορεί να αποτελέσει μια συμβολή της φιλοσοφίας, για μια νέα κατάφαση στο νόημα της ζωής του ανθρώπου στον κόσμο» (σελ. 158).

Στην Δ' βασική ενότητα εξετάζεται η δυνατότητα —ιστορική, πολιτική και πολιτιστική— προσφοράς στην σύγχρονη εποχή μιας προσφοράς εμπνευσμένης από τον αρχαίο κυρίως αλλά και από τον νεώτερο Ελληνισμό, από τα ιδανικά του και τις αξίες του. Τα υποκεφάλαια της ενότητας αυτής είναι πολλά. Ενδεικτικά αναφέρω: *Ο εξελληνισμός της Ευρώπης, Η δημοκρατία της Ευρώπης, Νέα θεώρηση της Ιστορίας, Η ευρωπαϊκή ανασύνθεση, Σύγχρονη διαλεκτική ιδεολογία, Η ιδεολογία του «συμμετοχισμού».*

Η Ε' τέλος μεγάλη ενότητα περιλαμβάνει τα κεφάλαια α. Γνωσιολογία με ανθρώπινο πρόσωπο (σελ. 207-216), όπου εξετάζεται το θέμα της δυνατότητας της ανθρώπινης γνώσης, το θέμα της ποιότητας της γνώσης αυτής και η θέση της φιλοσοφίας στη γνώση. Γίνεται αναφορά στη φιλοσοφία του Kant και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η νέα τεχνολογική δραστηριότητα, απαλλαγμένη από γνωστικές αυταπάτες, είναι δυνατό να υπηρετήσει ένα στόχο απελευθερωτικό των ανθρώπινων δεινών και μια γνωσιοθεωρία με ανθρώπινο πρόσωπο. *β. Το οντολογικό υπόβαθρο της γνώσης* (σελ. 217-227) όπου και πάλι γίνεται αναφορά στον Kant, στην κριτική φιλοσοφία καθώς επίσης στον Heidegger και τον Ηράκλειτο. Εκείνο που αποτελεί βασική θεώρηση του κεφαλαίου αυτού είναι πως ο δρόμος για τη γνώση «δεν μπορεί να είναι άλλος παρά αυτός που θα πραγματοποιηθεί με τη «δίζηση» στην προσωπική ανθρώπινη οντοσυνειδησία» (σελ. 227).

Πριν φθάσουμε στο τέλος της κριτικής αυτής παρουσίασης του βιβλίου του Βασίλη Φράγκου «Ελληνική Φιλοσοφία του προσώπου» θα πρέπει να παρατηρήσω δύο βασικές ελλείψεις του βιβλίου, εφ' όσον βέβαια του αποδίδεται ο τίτλος του φιλοσοφικού: Την έλλειψη παραπομπών (τουλάχιστων όσον αφορά τα κείμενα που δεν παρατίθενται αυτούσια, βλ. π.χ. κεφ. για τον Ηράκλειτο ή τον Σικελιανό) και η απουσία βιβλιογραφίας. Κατά την άποψή μου θα έπρεπε να είχαν προσεχθεί αυτά περισσότερο.

Τέλος, συνοψίζοντας, αυτά που θα μπορούσε κανείς να πει είναι ότι στο σύγγραμά του αυτό ο κ. Βασίλης Φράγκος εισηγείται μία φιλοσοφική αντίληψη όσον αφορά τον άνθρωπο και τη ζωή, μια αντίληψη που καταφάσκει το ανθρώπινο Είναι και τις αξίες του και έχει σκοπό της, την υπερκίνηση του επικίνδυνου μηδενισμού, που караδοκεί στα μελλοντικά επιστημονικά, πολιτιστικά, πνευματικά αλλά και ψυχικά ή συναισθηματικά βήματα του ανθρώπου. Κρατώντας το πνεύμα μας αμόλυντο και κριτικό έναντι του παρελθόντος και περισσότερο έναντι του μέλλοντος, θα διαπιστώσουμε, ισχυρίζεται ο συγγραφέας ότι μπορούμε να προχωρήσουμε με σωστές βάσεις προς ανώτερες ανθρώπινες αξίες και να διαβούμε αλώβητοι το σκόπελο της σύγχρονης τεχνοκρατικής εποχής.

ΕΙΡΗΝΗ ΣΒΙΤΖΟΥ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦ. ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ